

नोबेल पुरस्कार विजेत्यांचे प्रयत्न

आण्विक, रासायनिक आणि जैविक शास्त्रांमधील भरलेले जग आज, एकविसाव्या शतकात, तिसऱ्या महायुद्धाच्या छायेत आहे. या पार्श्वभूमीवर शांततेचे नोबेलपुरस्कार मिळालेल्या अनेक मान्यवरांनी एकत्र येऊन जगात शांतता कशी नांदेल, याचा विचार सुरू केला आहे. या सर्व मान्यवरांची तिसरी आंतरराष्ट्रीय परिषद गेल्या वर्षी (ऑक्टोबर २००२) झाली. रोम येथे झालेल्या या परिषदेचे संयोजन करण्यात रशियाचे माजी अध्यक्ष मिखाईल गोर्बाचेव्ह आणि रोम शहराचे मेयर वॉल्टर मेल्ट्रोनी यांनी पुढाकार घेतला होता.

यावेळी झालेल्या भाषणातील, एक महत्त्वपूर्ण भाषण होते जोसेफ रॉटब्लॅट यांचे. जोसेफ रॉटब्लॅट (जन्म-१९०८, पोलंड) यांना १९९५ मध्ये शांततेचे नोबेल मिळाले होते. पण त्याहीपेक्षा महत्त्वाचे म्हणजे अणुबाँबच्या निर्मितीत सहभाग असलेले ते एक शास्त्रज्ञ होते. अणुबाँब निर्मितीच्या 'मॅनहॅटन प्रोजेक्ट'चा निषेध करून त्याच्याबाहेर पडलेले ते एकमेव शास्त्रज्ञ होय. अल्बर्ट आईनस्टाईन आणि बर्नार्ड रसेल यांनी अणुबाँबचा वापर न करण्याबद्दले आवाहन करणारा एक ठराव १९५५ मध्ये मांडला होता. हा ठराव 'मॅनहॅटन रिझोल्यूशन' या नावाने प्रसिद्ध आहे. त्या ठरावावर सही करण्यासाठी आईनस्टाईन यांनी फक्त अकरा शास्त्रज्ञांना आमंत्रित केले होते, त्यातील एक शास्त्रज्ञ रॉटब्लॅट हे होते. त्या अकरा शास्त्रज्ञांपैकी रॉटब्लॅट हे एकमेव शास्त्रज्ञ आज हयात असून त्यांचे वय ९५ वर्षे आहे. या वयातही त्यांनी अखिल विश्वाचे चिन्तन करून, मानवजातीच्या कल्याणासाठी ज्या पोटतिडकीने आणि तडफेने भाषण केले, ते जाणून घेण्यासारखे आहे. त्यांच्या भाषणातील काही महत्त्वाचे मुद्दे येथे मांडले आहेत. तसेच, या परिषदेच्या अखेरीस सर्व नोबेलपुरस्कारविजेत्यांनी ठरावाद्वारे केलेले आवाहनही येथे थोडक्यात देण्यात आले आहे.

नजीकच्या भविष्यात आण्विक युद्धाची शक्यता! : रॉटब्लॅट

— 'अमेरिका आणि इराक यांच्यातील युद्ध कोणत्याही क्षणी सुरू होऊ शकते, अशा क्षणाकडे आपली वाटचाल चालू आहे. कोणत्याही परिस्थितीत इराकचे अध्यक्ष सद्दाम हुसेन यांना पदच्युत करायचेच, असा चंग बुश यांनी बांधला आहे. सद्दाम हुसेन अण्वस्त्रांचा प्रयोग करू शकतात, असे आपल्याला सांगण्यात आले आहे.'

मला आज अणुयुद्धाची शक्यता आढळते आहे; पण ती इराककडून नव्हे तर अमेरिकेकडून. कारण, अमेरिकेचे अण्वस्त्रांसह सर्वत्र क्षेत्रांतील 'सुपर पावर' हे स्थान कायम राहिलेच पाहिजे, या एकमेव विचाराने प्रेरित झालेला गट बुश यांच्या प्रशासनात महत्त्वाचे स्थान मिळवून आहे. अमेरिकेच्या या धोरणावर मी टीका करतो आहे, अमेरिकेतील सर्वसामान्य नागरिकांवर नव्हे. कारण, अमेरिकेतील ७६ टक्के नागरिकांनी अण्वस्त्रांवर बंदी घालावी, असे मत व्यक्त केले आहे. मात्र अमेरिकेचे हे एकांगी धोरण ही खरी काळजीची बाब आहे. आर्थिक सत्ता आणि भांडवलशाही यांची काळी बाजू आता उघडकीस आली आहे. स्वार्थ आणि हाव जगण्याचा केंद्रबिंदू ठरतो आहे. अशा प्रकारे अमेरिकेच्या जीवनपद्धतीला संरक्षण देण्यासाठी लष्करी ताकद वाढविणे, हा उपाय शोधला जात आहे. या पार्श्वभूमीवर ११ सप्टेंबर २००१ रोजी, अमेरिकेवर दहशतवाद्यांनी केलेला हल्ला हा,

अमेरिकेच्या भूमीवर अमेरिकन नागरिक सुरक्षित नाही, याची जाणीव करून देणारा ठरला आहे. यानंतर अमेरिकेतील प्रशासन अधिकच आक्रमक धोरणे अवलंबित आहे.

पण अमेरिकेची मानसिकता पूर्वीपासून अशीच आक्रमक आहे. अमेरिकेने सर्वप्रथम अणुबाँब तयार केला तेव्हा हा अघोरी उपाय करून पाहू नये, अशी शास्त्रज्ञांची विनंती धुडकावून अमेरिकेचे तत्कालीन अध्यक्ष ट्रूमन यांनी जपानवर अणुबाँब टाकला. तेव्हाही अमेरिकेचे एक मंत्री जेम्स बायरन यांनी म्हटले होते की, अणुबाँबच्या वापरामुळे अमेरिकेचे जगातील स्थान बळकट होऊ न रशियाला नमविण्यात ते उपयोगी ठरले. अमेरिकेचे मित्रराष्ट्र असल्याखेरीज इतर कोणत्याही राष्ट्राने अण्वस्त्रसज्ज होऊ नये यासाठी, अमेरिका नेहमीच जागरूक राहिल, अशी तेव्हापासून अमेरिकेची भूमिका होती, ती आज ५७ वर्षांनंतरही कायम आहे.

दरम्यान, अमेरिकेवर जैविक किंवा रासायनिक अस्त्रांचा उपयोग करण्यात आल्यास अमेरिका अण्वस्त्रांचा वापर करेल, अशी अमेरिकेच्या सरकारीची भूमिका आहे तर अण्वस्त्रे तयार करून अमेरिका जगात शांतता प्रस्थापित करू पाहत आहे, असे 'न्यूक्लियर पोस्चर रिव्यू' या नियतकालिकाच्या अंकात म्हणण्यात आले आहे.

अण्वस्त्रांबाबतच्या अमेरिकेच्या धोरणांमुळे शीतयुद्धाच्या काळात व त्यानंतरच्या काळात रशिया, चीन, भारत, पाकिस्तान अशी इतरही राष्ट्रे अण्वस्त्रसज्ज झाली आहेत. कोणताही प्रश्न सोडविण्यासाठी युद्ध करणे आणि त्यातही अण्वस्त्रांचा वापर करणे असे धोरण असेल तर, जगात शांतता कशी नांदणार? अमेरिकेने आज इराकबरोबर युद्ध करून अण्वस्त्रांचा वापर केला तर, इतर अण्वस्त्रसज्ज राष्ट्रेही त्याचा वापर करण्यास मागेपुढे पाहणार नाहीत.

म्हणजे, काश्मीर प्रश्न सोडविण्यासाठी भारत किंबहुना भारतापेक्षा पाकिस्तानच त्याचा वापर आधी करेल अशी शक्यता वाटते. तसेच तैवानने स्वातंत्र्याचा प्रयत्न केला तर चीन तेथे लष्कर पाठविणार आणि तैवानला मदत करण्यासाठी अमेरिका हस्तक्षेप करणार, म्हणजे परत अणुयुद्धाची शक्यता वाढतेच. दहशतवादी संघटना देखील या शस्त्रास्त्रस्पर्धेत मागे राहणार नाहीत. म्हणजेच जग अणुयुद्धाच्या शक्यतेच्या किती जवळ येऊन पोचले आहे, याची आपल्याला कल्पना येईल.

आता, अणुयुद्ध टाळून अण्वस्त्रविरहित जग निर्माण करता येईल का, हा खरा आपल्यापुढील प्रश्न आहे. हे उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी काही मूलभूत तत्त्वांचा विचार व तशी कृती हे प्राधान्याने करावे लागेल. पहिले तत्त्व अर्थातच नैतिकता हे असेल. अण्वस्त्रांची विनाशाची क्षमता प्रचंड असूनही, अण्वस्त्रांचा वापर हा अनैतिक मानला जात नाही. यापुढे अण्वस्त्रांच्या निःशस्त्रीकरणासंदर्भात नैतिकतेचा मुद्दा प्रथम विचारात घ्यावा लागेल. अण्वस्त्रे प्रथम न वापरणे, म्हणजे नैतिकता नव्हे, हेही ध्यानात ठेवले पाहिजे. असा विचार करणारे हे अव्यवहार्य ठरेल, ही भूमिका मोडावी लागेल; कारण असा विचार करणाऱ्यांनाच त्यातील धोक्याची, विनाशाची संपूर्ण कल्पना आहे, असा त्याचा अर्थ होतो.

एखाद्या देशाजवळ अण्वस्त्रे असणे हे भयानक आहे, असे जेव्हा सांगितले जाते तेव्हा तसे सांगणाऱ्या देशाजवळही ती नसावीत, असे अपेक्षित आहे. इराकला जो न्याय लागू होतो तो अमेरिकेला लागू होत नाही, हे बरोबर नाही. जागतिक शांततेसाठी अमेरिकेजवळ अण्वस्त्रे असणे योग्य ही कारणमीमांसा कितपत योग्य आहे?

आज दैनंदिन जीवनातील घटनांपासून राष्ट्रांमधील संबंधापर्यंत सर्वत्र दहशतवाद व हिंसाचार वाढतो आहे. हिंसाचाराच्या संस्कृतीच्या विळख्यात जग गुरफटत चालले आहे; शीतयुद्धाच्या कालखंडापासून हेच सुरू आहे. अशा परिस्थितीत तरूण पिढीवर काय वाईट परिणाम होत असतील ? ज्यांच्या हाती भविष्य सोपवायचे आहे, त्यांच्या मनामध्ये आपण शांततेची संस्कृती कशी रुजविणार? पण अजूनही वेळ गेलेली नाही. मानवजातीच्या रक्षणासाठी अण्वस्त्रमुक्त जगाची निर्मिती आवश्यक आहे, या नैतिक मूल्याचा अमेरिकेसह अनेक राष्ट्रांतील नागरिक पाठिंबा देतील, अशी मला आशा आहे.

दुसरे तत्त्व आहे, समानतेवर आधारित असलेले व्यक्तिव्यक्तिमधील आणि राष्ट्रांमधील संबंध. हे तत्त्व आचरणात आणण्याचा प्रयत्न केला तर अनेक प्रश्नांची उकल होण्यास मदत होईल. तिसरे तत्त्व आहे, आंतरराष्ट्रीय कायद्यातर्गत व्यवहार. अण्वस्त्रप्रसारबंदीचा कायदा करण्यात येऊ नही अणुयुद्धाची शक्यता वाढते, हे योग्य नाही. या कायद्याप्रमाणे अमेरिका, चीन, फ्रान्स, रशिया आणि ब्रिटन या पाचही देशांनी अण्वस्त्रमुक्त होण्याचे मान्य केले आहे. पण या देशांची वागणूक ही, या आंतरराष्ट्रीय कराराच्या विरोधी आहे.

आज तंत्रज्ञानातील शोधांमुळे जग जवळ येऊ न परस्परावलंबित्व वाढत आहे, अनेक पातळ्यांवर विविध देशांतील नागरिकांचे परस्परसंबंध वाढताहेत. अशा वेळी मानवतावादी दृष्टीकोणातून परस्परांविषयी आदर व समानता आणि आंतरराष्ट्रीय करार, नियम यांना अनन्यसाधारण महत्त्व मिळायला हवे. किंबहुना एक सुसंस्कृत जागतिक समाज या पायावरच उभा राहणार आहे.

नोबेल पुरस्कार विजेत्यांचे आवाहन

'जगातील वाढता हिंसाचार व युद्धाच्या वाढत्या शक्यता, आंतरराष्ट्रीय दहशतवाद, गरिबी व विषमता आणि पर्यावरणीय -हास हे जगासमोरील महत्त्वाचे व आव्हानात्मक प्रश्न असून त्यावर ताबडतोब उत्तरे शोधण्याची गरज आहे. शांतता, मानवतावाद आणि समानता याला महत्त्व देणारी नवी जागतिक व्यवस्था आकारात आणण्याची गरज आहे.'

'राष्ट्रांमधील प्रश्न सोडविण्यासाठी युद्ध व हिंसाचार या मार्गांचाच वापर प्रामुख्याने केला जाताना दिसतो, ही खेदाची व काळजीची बाब आहे. आंतरराष्ट्रीय संबंधांचे लष्करीकरण रोखण्याची आवश्यकता आहे. यासाठी संयुक्त राष्ट्र संघासारख्या संस्था किंवा प्रादेशिक सुरक्षा परिषदांना अधिक महत्त्व देऊ न त्यांद्वारे प्रश्न सोडविण्याचे प्रयत्न केले पाहिजेत. शस्त्रास्त्रस्पर्धा थांबविणे, त्यांच्या व्यापारावर निर्बंध आणणे आणि युद्धाच्या शक्यता मोडीत काढणे हे काम प्राधान्याने करण्याची गरज आहे.'

'मध्यपूर्वेतील तणाव शांततापूर्ण मार्गाने संपविण्यात यावा. यासाठी इस्त्रायली व पॅलेस्टिनी नागरिकांनी हिंसाचार प्रथम संपविला पाहिजे. इस्त्रायलची सुरक्षा महत्त्वाची आहे तसेच स्वतंत्र पॅलेस्टाईन राष्ट्राची मागणीही न्याय्य आहे. संघर्षाच्या सर्व बाजूंवर लगेचच तोडगा काढता आला नाही तरी, प्रथम प्रश्नाचा केंद्रबिंदू सोडविता येईल का याचा विचार केला पाहिजे.'

'इराकसंबंधी निर्माण झालेले प्रश्न संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या सुरक्षा परिषदेच्या ठरावांप्रमाणेच सोडविले पाहिजेत. यासंबंधी एकांगी कृती अमान्य करण्यात यावी. इराकमधील नागरिकांचे स्वातंत्र्य अबाधित राखून प्रश्न सोडवले पाहिजे.'

'जोहान्सबर्ग येथे २००२ मध्ये सातत्यपूर्ण विकासासंबंधीची आंतरराष्ट्रीय परिषद राष्ट्रसंघाच्या पुढाकाराने आयोजित करण्यात आली होती. पण या परिषदेत जगातील गरिबी दूर करणे, पर्यावरणाचा हास रोखणे याबाबत राष्ट्रांनी नेमकी कोणती उपाययोजना करायची याबाबतचा ठोस निर्णय करण्यात आला नाही. पण आता यासंबंधी त्वरित पावले उचलण्याची गरज आहे. कारण, जगाची उत्तर व दक्षिण अशी झालेली विभागणी, ही धोक्याची ठरू शकते. त्यातून हिसाचार व दहशतवादाच्या शक्यता अधिक वाढतात. मानवाच्या मूलभूत गरजांची पूर्तता होणे आणि आरोग्यविषयक सेवा त्यांना उपलब्ध होणे हेही आवश्यक आहे.'

'जगात सर्वत्र पाण्याचा प्रश्न बिकट होत चाललेला आहे. यासाठीही सरकारांनी व संबंधित संस्थांनी वेळीच जागे होऊ न लोकांनी महिती देऊ न योग्य धोरणे राबविली पाहिजेत. नोबेलपुरस्कार विजेते आम्ही सर्व जण वरील उद्दिष्टांशी संबंधित विविध योजना आपापल्या ठिकाणी राबविण्याचा प्रयत्न करू. आम्ही आपापसातही संपर्क करून ही उद्दिष्टे गाठण्यासाठी प्रयत्नशील राहू.'

(संदर्भ - इंटरनेट)

अमेरिकेने इराकच्या तेलसाठ्यांवर लक्ष ठेवूनच इराकवर युद्ध लादले, असे अनेकांचे मत असून, त्याची पुष्टी करणारी बाब अलीकडेच समोर आली आहे. तेलाच्या, निर्यातीत, नायजेरिया हा जगात सहाव्या क्रमांकावर आहे. पण तेथील दोन जमातींमधील संघर्षामुळे अमेरिकेतील शेव्हरॉन, शेल आणि इतर बहुराष्ट्रीय कंपन्यांची नायजेरियातील आपले उत्पादन थांबविले आहे. तेलउत्पादक कंपन्यांकडून होणाऱ्या प्रदुषणामुळे आपल्या मासेमारीतील उत्पन्नात घट झाली असून तेल कंपन्यांच्या नफ्यात आपल्याला मोठा वाटा मिळावा आणि आणखी राजकीय अधिकार मिळावे, अशी या जमातींची मागणी आहे.

(संदर्भ - डाऊन टू अर्थ १५ एप्रिल २००३)

